

ADALÉKOK A BOLOGNAI (MARSIGLI-FÉLE) ROVÁSEMLÉK GYŰJTÉSI HELYÉNEK KÉRDÉSÉHEZ: LUIGI FERDINANDO MARSIGLI GYERGYÓSZÁRHEGYI TELELÉSÉNEK LEGENDÁJA

P A P P G Á B O R

K I V O N A T: E közlemény Marsigli 1690/91-es gyergyószárhegyi áttelelésének legendájával foglalkozik, melyet a szakirodalom a bolognai rováslemlék ottani eredetének egyik közvetett bizonyítékaként kezel. Marsigli valójában 1690. december közepétől 1691. február végéig Görgény várában tartózkodott. A cikk részletesen bemutatja Marsigli 1690/91-es erdélyi tartózkodását, valamint azokat a háborús eseményeket, amelyek arra ösztönözték a grófot, hogy az Erdélybe bevezető kárpáti szorosok 1690. október legvégén megkezdett lezárása után 1690. december közepén biztos helyre vonuljon vissza. Ennek kapcsán a közlemény felhívja a figyelmet arra, hogy a Veterani és Thököly csapatai közt 1691. január 2-án Töröcsvárnál egyes publikációk által vélelmezett összecsapásra nem került sor.

A cikk leírja, hogyan alakult ki Marsigli 1690/91-es gyergyószárhegyi áttelelésének legendája, bemutatja az ezzel kapcsolatos filológiai ellentmondásokat, illetve felsorakoztatja a Marsigli görgényi áttelelése melletti filológiai érveket, majd ennek közvetlen bizonyítékát is.

A cikk közli a bolognai rováslelék 684. *verso* oldalán található szöveg teljes helyes átíratát, és megerősíti azt a korábbi szakirodalmi megállapítást, mely szerint a feljegyzés a Gyergyó és Moldva közti szorosok listája. Ennek a rováslelék keletkezése szempontjából annyi relevanciája van, hogy eszerint a rováslelék feljegyzésére Marsigli (valószínűleg 1690. november végi – december eleji) gyergyói tartózkodása alatt vagy azt követően került sor.

Az eddigi, téves szövegértelmezéseken alapuló feltételezésekkel szemben Marsigli nem töltött hónapokat Gyergyószárhegyen, de a gyergyói határátkelők lezárásáról szóló kontraktus szövegéből, illetve a határátkelők listájából kiindulva valószínűsíthető, hogy járt ott.

Az írás végül áttekinti Marsigli nyomtatásban közreadott kéziratainak Gyergyóval kapcsolatos passzusait. Közülük felhívja a figyelmet arra az 1698-as javaslatra, mely Gyergyóban egy új erődítmény (*Georg Schloss 'Gyergyóvár'*) létesítését kezdeményezi, illetve Dél-Magyarországon és Erdélyben a szorosok, illetve a fontosabb folyóvölgyek közelében Újlak (Ilok), *Josephstadt* néven Arad, *Eleonorastadt* néven Várhely (Sarmizegetusa) és *Siebenbürgische Leopoldstadt* néven Földvár (Feldioara) mellett további négy hasonló – részben a császárról, a császárnéről és a trónörökösről elnevezendő – erősség felépítését indítványozza.

KULCSSZAVAK: Bolognai rováslelék, Erdély, Görgény, Gyergyószárhegy, Gyergyószék, Marsigli / Marsili

Bevezetés

Az egyik legnevezetesebb rovásírási emlékünkből gróf Luigi Ferdinando Marsigli (1. ábra) olasz tudós – és a gyűjtés idején a Habsburgok szolgálatában álló katonatiszt – kéziratai közt található meg. Sebestyén Gyula 1915-ben közzétett első tanulmánya óta számosan foglalkoztak vele, a legrészletesebb feldolgozások Sándor Klára nevéhez fűződnek. Magát az emléket a közelmúltban a Fehér Bence, illetve a Benkő Elek, Sándor Klára és Vásáry István által összeállított két gyűjteményes kötetben is közzétették részletes elemzések kíséretében. A ro-

vásemlék tartalmával jelen rövid közlemény nem foglalkozik, erre nézvést az előbb említett munkák az irányadók. Ugyanezekben megtalálhatók a rovássemlékkel foglalkozó további, itt nem idézett tanulmányok bibliográfiai adatai.¹

A rovássemlék gyűjtési helyére nincs autentikus adat. Marsigli a kéziratra írt címfeliratban csak annyit árul el, hogy akkor gyűjtötte, amikor az erdélyi szorosokat lezárta („*quando serravo li passi della Transilvania*”). Ezen az 1690. október 29-én kapott feladaton valószínűleg december közepéig fáradozott, de csak 1691 februárjának végén indult vissza Erdélyből Bécsbe. Emlékiratainak az ezen időszokról szóló részében nem ír a rovássemlékről. Először életrajzírója, Giovanni Fantuzzi emlékezett meg 1770-ben arról, hogy – Beliczay Jónás nem teljesen hű fordítása szerint – „tudományos míveltségének megfelelően ugyanezen alkalommal a szittya néptörzstől lakott Székelyföldön tanulmányozta és megfigyelte e nép nyelvét s kutatásai közben oly fát vagy fatáblát talált, a mely ezen föld első keresztyéneinek a változó napokra eső ünnepeinek naptárát tartalmazta”. Fantuzzi szövegét a rovásírásos kézirat címdalán lévő szöveggel összevetve egyértelmű, hogy e közlés egyszerűen a címfeliraton alapuló kombináció.²

A gyűjtés helyéről Sándor Klára állította föl 1991-es tanulmányában az első hipotézist.³ Eszerint a gróf Gyergyószentmiklós környékén jutott hozzá a nap-

1 A kézirat jelzete: Biblioteca Universitaria di Bologna, Fondo Marsili (a továbbiakban: BUB FM), Ms. 54. Manuscritti diversi toccanti la seconda spedizione a Roma e maneggio per D. Livio Odescalchi con scritte naturali e militari, Vol. IV. 669–686. A hivatkozott munkák: Sebestyén 1915, Sándor 1991, 2014, 2017, Fehér 2020, Benkő–Sándor–Vásáry 2021.

2 A Marsigli-idézet teljes szövege: Raccolta della lingua, che si praticava dalli Sciti, abitanti della Sicilia ne’ tempi antichi scolpita in un legno, che esprimeva il Calendario delle feste mobili; per uso di quei primi, convertiti alla fede Cattolica, e da me dall istesso legno raccolta, e mandata al mio gabinetto in Italia, quando serravo li passi della Transilvania (BUB FM Ms. 54., 669r). Marsigli önéletírásának vonatkozó része: Marsigli 1930, 130–131. Életrajzának említett mondata eredetiben: Per sua particolar istruzione fece al tempo stesso varie ricerche, ed osservazioni sopra la lingua, che si praticava dagli Sciti abitanti nella Sicilia a tempi antichi, e scoperse, ed acquistò un legno, che esprimeva il Calendario delle feste mobili per uso dei primi Cristiani di quei paesi. (39.) [lábjegyzetben:] *Mss. Codex 54. Cart. 669.* (Fantuzzi 1770, 109.). A magyar fordítás: Beliczay 1881, 43.

3 Sándor (1991, 17. [42.]) ugyan azt írta, hogy Sebestyén (1915, 64.) szerint Marsigli „Háromszék vármegyében találta és másolta le” a rovássemléket (hasonlóan: Sándor 2017, 216.), de sem a megadott oldalon, sem az egész publikációban nem található ilyen állásfoglalás.

tárt tartalmazó rovásbóthoz, melyet a naptárban föltüntetett ünnepek alapján obszerváns ferences szerzetesek készíthettek, viszont kérdéses, hogy a fennmaradt kézirat tartalmának egésze a botról származna. Vékony Gábor e tanulmány recenziójában azt valószínűsítette, hogy a rovásbot a Gyergyószárhegyen elhunyt Kájoni János hagyatékából került Marsiglihez. Később Benkő Elek is úgy vélte, hogy Marsigli olyan, Kájoni János hagyatékából származó feljegyzéseket másolt le, melyeket neki a gyergyószárhegyi ferences kolostorban mutattak meg. E hipotézist – tovább erősítve és részleteiben gazdagítva – Sándor többször is kifejtette a rovásemlékkel foglalkozó újabb műveiben. A feltevés alapjául a rovásemlék különböző tartalmi és formai elemei szolgáltak, valamint Kájoni-nak a rovásírás iránti dokumentált érdeklődése és a gróf vélelmezett több hónapos gyergyószárhegyi tartózkodása, a Marsigli-kéziratkötet 684. verso oldalán lévő gyergyói helynevek (*Pelizka* = Piricske és *Bekas* = Békás) és az ennek nyomán a 681. recto oldalán Piricskeként értelmezett rovásírásos szó. Jelen rövid közlemény nem kívánja megcáfolni a rovásemlék gyergyószárhegyi eredetének valószínűségét, de rámutat arra, hogy egyrészt Marsigli nem a szárhegyi kastélyban, hanem a görgényi várban töltötte a téli hónapokat, másrészt a 684v oldal gyergyói helynevei csak a rovásemlék feljegyzésének legkorábbi lehetséges idejét adják meg.⁴

Marsigli 1690/91-es erdélyi tartózkodása

I. A dél-erdélyi hadjáratban (1690. szeptember 20. – október 29.)

Marsigli a császári hadsereg kötelékében szolgálva 1682/83 fordulójától 1701 májusáig tartózkodott Magyarországon és Erdélyben, két tartósabb és számos hosszabb-rövidebb megszakítással.⁵ Az 1689-ben ezredessé előléptetett tudós katona általában az adott hadjárat valamelyik felsőbb parancsnokának aláren-

4 Az idézett művek: Sándor 1991, Vékony 1992, Benkő 1996, Sándor 2014, 2017.

5 Részletes életrajzát közli például Sándor (2017, 118–124.).

delve – mai kifejezéssel élve – hadmérnökként segítette a törökellenes hadjáratot. 1690-ben, miután Karánsebesről visszatérve a Vaskapu-szoros közelében leromboltatta az óorsovai erődítéseket, és a hadianyagot az Ada Kaleh szigeti erődbe szállíttatta, az erdélyi Vaskapu-hágón túl csatlakozott az ott szeptember 19-én átkelt császári főserereghez. A Lajos Vilmos bádeni őrgróf (a továbbiakban: Bádeni Lajos) parancsnokolta sereg a balkáni hódítások feladása után azt kívánta megakadályozni, hogy a szultán által az évben Erdély fejedelmévé kinevezett Thököly Imre gróf zernesti győzelme után meghódítsa az egész országot. A sereg Dél-Erdélyben nyomult előre, üldözve a csata elől kitérő Thökölyt. Marsigli tanácsára az őrgróf különítményeket küldött a Csík, illetve Gyergyó felé vezető utak lezárására,⁶ hogy a Küküllő mentén hátráló Thököly ne tudjon a Maros vagy az Olt völgyének északi része felé kitérni. Ez nem vezetett eredményre, mivel a kuruc vezér ugyan először a Homoród mentén az Olt völgyének déli része felé fordult, de aztán a Mitács hegy mellett átkelt Csíkba. Ott viszont Felcsík felprédálása után már dél felé kanyarodott az Olt, majd a Tatrang völgyében, végül Brassó környékén hagyott csapatai felé haladt. Bádeni Lajost október 22-én Oklándon érte Belgrád október 8-i elvesztésének híre. A haditanácsot követően Marsiglit ötszáz huszárral kiküldte a brassói helyőrséget értesíteni és az erődöt lerombolni. A gróf Brassó felé haladva rábukkant Thököly táborára (véltetőleg Barcaszentpéternél), és egy meglepetésszerű támadás sikerében bízva lóhalálában visszatért a főparancsnokot értesíteni erről. Bádeni Lajos gyalogságát hátrahagyva válogatott lovasságával előrenyomult, a kétszáz fős előőrs vezetését Marsiglira bízva. A császáriak hirtelen felbukkanása nyomán, az október 25-ére virradó éjjel, Thököly kurucaival – az őt nem sokkal korábban cserbenhagyó török, tatár és román segédcsapatokat követve – a Bodzai-szoroson átmenekült Moldvába.⁷

6 „*Cik e Giortz*” (Marsigli 1930, 125. és 126.). Az utóbbit számosan Sepsiszentgyörgyként értelmezik, de ez a szövegösszefüggés alapján nyilvánvalóan téves, ld. részletesebben a tanulmány végén a Gyergyóval foglalkozó részben.

7 Az eseményeket Marsigli önéletírása nyomán ismertetjük (Marsigli 1930, 125–130.). Bár Marsiglitól közismerten nem állt távol saját szerepének (túl)hangsúlyozása (vö. „a nyilvánosságnak szánt szövegekben Marsili saját maga szerepét és fontosságát felnagyította”, Nagy 2011, 56.), a gróf orsovai kiküldetését említi Badeni Lajosnak a császárhoz írt szeptember

II. Különleges megbízáttal a határszéleken (1690. október 29. – december közepe)

Amint a rovásleléket tartalmazó kéziratlapok címodalán Marsigli tudatja, a rovásleléket akkor gyűjtötte, amikor az erdélyi szorosokat lezárta. Ezzel a feladattal a Bodzai-szorosnál állomásozó sereg táborában Bádeni Lajostól október 29-én kapott parancs (*ordine credenziale*) bízta meg. A fővezér a parancsot, melyről a császárnak írt levelében is beszámolt, Marsigli szerint az ő javaslatára adta ki.⁸ Marsigli ezután hozzálátott ahhoz, hogy a Barcaságtól kezdve Beszterceig a román fejedelemségekkel határos valamennyi erdélyi vármegye, illetve székely vagy szász szék gondoskodjon a hegyeken átvezető szorosok és ösvények őrizetéről, valamint különböző módszerekkel való elzárásáról. Sajnos az erről szóló iratokból nem mind van ellátva helynévvel és keltezéssel, továbbá azon a térképen, melyen a lezárt átkelőket feltüntették, szintén nincsenek dátumok vagy egyértelmű menetvonalak. Nem állapítható tehát meg teljes bizonyossággal, hogy a gróf mikor és hol járt el maga ez ügyben. Marsigli önéletírása szerint Bádeni Lajos kétszáz dragonyossal együtt küldte ki őt „a szorosokat megvizitálni”, és utászokat (*guastadore*) is kapott a szorosok elzárására, tehát nyilván a helyszínek egy részét személyesen is meglátogatta.⁹

18-i jelentése (ld. Röder von Diersburg 1842, 286.), a brassói expedíciót pedig a fővezérnek a császárhoz írt október 23-i jelentése (ld. Röder von Diersburg 1842, 325–326.). További felhasznált irodalom: Röder von Diersburg 1842, 144–148., Cserei 1852, 207–208. col., Almády 1868, 722–723., Szádeczky 1898, 420–427., Bánlaky 1940, 401–406., térképen ld. Bánlaky 1940, 28. sz. melléklet.

- 8 A parancs: BUB FM Ms. 54., 535. lap. Bádeni Lajos erről a november 3-i, a császárnak írt levelében: *Zu besserer Versicherung aber lasse ich unter direction des grafen Marsigly alle Päss gegen der Vallachey [!] auss Neue bestmöglichst verhauen und verwahren, also dass man der schnee dazu Kombet, welcher diser Enden nit lang ausszubleiben pflaget, überauss schwär sein wird, mit Trouppen von selbiger seiten in diss land herein zu gehen.*
- 9 L. a kötelezvény (*reversalis*), szerződés (*contractus*), tanúsítvány (*attestatione*), utasítás (*instructio* / *dispositione*) megnevezésű okiratokat a BUB FM 54. kötet 90. tételében (*Dispositione e recognitione fattassi da me per chiudere li passi di Transilvania dopo, che il Thököly l'anno 1690 fu dal arme di Cesare cacciato il di delli 18 Ottobre*), a következő területi egységekre vonatkozóan (ábécérendben): a Barcaság és Brassó városa (6., 7–9., 15., 17–18.), Beszterce városa (5.), Csikszék (Felcsík és Kászonszék, 15.), Gyergyószék (11.), Háromszék (4., de Kézdi- és Orbaiszék külön is), Kézdiszék (10.), Marosszék (13.), Orbaiszék (3., 12.),

Az említett térkép a Barcaság nyugati részén lévő „*Thamas P[assus]*”-tól (Zernesttől nyugatra lévő, a Burza völgyéből megközelíthető átkelés a mai Muntele Tamașul Mare környékén) egészen a Maroshévíz felől megközelíthető, alighanem a Besztercei-havasokban lévő „*Kapul Tolnaki*”-ig (mely nem azonosítható egyértelműen) ábrázolja a Kárpátok vonulatán átvezető utakat, illetve lezárásukat. A rajta feltüntetett átkelőhelyek csaknem teljesen megegyeznek a Marsigli kéziratos feljegyzései közt található két listán szereplőkkel.¹⁰ A keltezett kéziratokból annyi bizonyos, hogy Marsigli a parancs végrehajtását a Barcaságban kezdte meg. Október 30-án a brassói előjárókkal tárgyalt, majd november 1-jén és 2-án Zernesten intézkedett, és november 9-én még a Bodzai-szorosnál volt, így Sándornak az a közése, mely szerint a gróf „az emlék előtt lévő térképek dátumaiból vélhetően 1690 októberének végétől decemberig volt Gyergyószékben”, bizonyosan téves.¹¹ A következő ismert dátumú két okirat december 7-én Udvarhelyben, Sófálván, illetve december 10-én a Torda vármegyei Görgényszentimrén kelt. Ez utóbbi érdekes módon nem a vármegye, hanem a vele szomszédos Marosszék képviselőinek tanúsítványa, és ez szintén azt sugallja, hogy ekkor már, vagy ezután nemsokára, Marsigli a görgényi várban tartózkodott.

III. Biztonságos téli menedékben (1690. december közepe – 1691. február vége)

Mielőtt felsorakoztatnánk azokat az érveket, melyek bizonyítják, hogy Marsigli az 1691. február végi Bécsbe indulása előtt – a korábbi interpretációkkal szemben – nem Gyergyószentmiklóson vagy Gyergyószárhegyen, hanem Görgény várában tartózkodott mintegy két hónapig, bemutatjuk, miért is keresett Marsigli menedéket ebben az erődítményben.

Torda vármegye (16.), Udvarhelyszék (14.). A térkép: *Mappa di quella parte di Transilvania visitai doppo l'espulsione del Tekli chiudendo tutti li passi etc.*, BUB FM Ms. 48., c. 43–44., a 43. számot közölte Kisari Balla (2005, 217., 372.). Az önéletírás vonatkozó része: Marsigli 1930, 130.

¹⁰ BUB FM Ms. 54., c. 642v és 644r-v.

¹¹ Sándor 1991, 17. (43.), hasonló tartalommal: Sándor 2017, 221., 227.).

Mire a gróf a Moldvából bevezető utak lezárásán fáradozva felért Erdély északi részére, a fejedelemséget a Magyarország felőli határán keresztül érte támadás. Belgrád október 8-i visszafoglalása után Köprülü Musztafa török nagyvezír a császáriak által körülzárt Temesvár, Nagyvárad és Gyula felmentésére küldött egy sereget, mely az ostromzárak megtörése mellett Lugost, Karánsebest és Lippát is visszavette. Ezek után a török seregbe beosztott tatárok némi török csapaterősítéssel ellátva hosszú portyázásra indultak. A korabeli forrásokban és a régebbi publikációkban – méltóságneve nyomán – általában Galga szultán néven említett Devlet Giráj kalga (trónörökös) vezette krími tatárok december elején már Nagykállóban táboroztak, megsarcolták Debrecent, majd Székelyhídon és Szilágysomlyón át betörték Erdélybe, és december 13-ára Bonchidán át Kolozsvárig jutottak el. Az ott állomásozó császári csapatok miatt a várost elfoglalni nem tudták, viszont – amint Cserei Mihály írja – „onnan kiszéledvén az országra, éppen Marosszéken túl Udvarhelyszélig szörnyű prédálást, marhahajtást, fosztogatást cselekednek, le is vágván sok embereket”. Tordát például december 17. és 20. között tartották megszállva, majd elvonulásuk előtt felgyújtották. Federico Ambrosio Veterani altábornagy, aki csapatai nagy részével Háromszékben volt téli szálláson, Segesvárra rendelte vissza a korábban Déva és Szászváros környékére összpontosított Herbeville dragonyos ezredet. Ez azonban még a parancs érkezése előtt Kolozsvár felé indult a tatárok ellen, és Torda mellett vereséget szenvedett, még parancsnokát, Capris delle Cigliè grófort is elfogták. Marsigli e hírek hallatán nyilván úgy gondolta, hogy jobb lesz biztonságos helyre visszavonulnia.¹²

Erdélyben ekkor ugyanis csak az eredetileg felvonult császári alakulatok egy része maradt. Thököly kiűzése után az udvar Veteranira bízta Erdély védelmét, Bádeni Lajost pedig a Szamoson és a Tiszán túli téli szállásokra rendelte. Az örgróf november 6-án indult el Brassó környékéről Felső-Magyarország felé, Tordán éppen a tatárdúlás előtt egy hónappal, november 15-én haladt át. Már Szatmárban volt, amikor a tatár betörésről értesült (december 6.). A kedvezőtlen hírek hatására sietve összeszedte csapatait, és a mély hóban Erdődön (de-

12 Az idézet forrása: Cserei 1852, 211. col.. Felhasznált irodalom: Veterani 1771, 73–75., Szaniszló 1889, 729–721., Szádeczky 1898, 506., Bánlaky 1940, 406., Ressené Ivanics 1976, 186.

cember 12.) és Hadadon át gyors menetben Kolozsvár felé vonult. December 21-én Gyalunál megverte a tatárok utóvédjét, majd a Maros völgyében Erdély határáig üldözte őket. December 28-án érte el Dobrát, és ott tartózkodott, amíg híreket nem kapott Veteranitól a Thököly elleni hadműveletek eredményéről, ugyanis még a tatárok kiűzése után sem múlt el a háborús veszély. Az újabb fenyegetés Havasalföld irányából érkezett.¹³

A hegyeken átvezető utak lezárására tett intézkedések dacára december 13-án a tatárok betörték a Tömösi-szoroson, eljutottak a Brassó melletti Négyfalug, és foglyokat ejtve vonultak el. Nemsokára a Havasalföldön táborozó Thököly is elindult Brassó felé, miután kiáltványt intézett Erdély népéhez. December 25-én hagyta el Targovishtét Câmpulung irányában, ahonnan ötnapi veszteglés után, 31-én ment tovább, és csak 1691. január 1-jén érte el a töröcsvári sáncokat. Marsigli önéletírásában azt írja, Thökölynek a szoros járhatóvá tételére kellett sok időt fordítania. Almády István naplója szerint „jöttünk által az havason, az töröcsvári sáncznál”, viszont Cserei Mihály szerint Thököly nem is a szorosnál akart átjutni: „sok kietlen helyeken s ösvényeken tekeregvén (mert nem akarunk a töröcsvári passusra jőni, hanem Zernyest felé, ál ösvényeken, mint azelőtt, meg akarja vala csalni a németet, de nem succedála)”. Az mindenesetre biztos, hogy Thököly előre küldött hajdúi még december 31-én Daróczi András vezetésével Zernestnél törbe csalták a Veterani által Frigyes Ágost hannoveri herceg parancsnoksága alatt odaküldött hatszáz lovas előőrsöt, és közülük számosakat megöltek, köztük a herceget is. Veterani közben eröltetett menetben a hágóhoz vonult, és közelgő csapatainak hírére január 3-án Thököly ismét menekülőre fogta a dolgot.¹⁴ Ezzel véget ért az erdélyi téli háborúskodás, de Marsigli, em-

13 Felhasznált irodalom: Veterani 1771, 73–75., Röder von Diersburg 1842, 151–152., Szaniszló 1889, 719., Szádeczky 1898, 506–507., Bánlaky 1940, 406.

14 A tatár betörésről ld. Anonim 1840, 265. Thököly expedíciójáról ld. Szádeczky 1898, 506–509., 621–622. Az idézetek forrása: Almády 1868, 726. és Cserei 1852, 212. col. Itt érdemes kitérni arra az egyes történeti munkákban olvasható közlésre, miszerint Veterani január 2-án szétverte volna a magát a Töröcsvári-szorosnál elsáncoló Thököly táborát, avagy hadát (ld. pl. Angyal 1889, 223., Bánlaky 1940, 406.). Efféle csatáról sem Veterani emlékiratai (Veterani 1771, 75–76.), sem a Thököly táborával tartó Almády István (Almády 1868, 726–727.) és Cserei Mihály (Cserei 1852, 212. col.), és nyomukban Szádeczky (1898, 622.) sem tesz említést. Thököly ezúttal is a csata elől kitérve menekült a török hódoltság területére, ahova

lékiratai szerint, csak bő másfél hónappal később hagyta el biztonságos menedékét: „Amint február vége közeledett és az erdélyi dolgokat rendben lévőnek találtam, elvégeztem a szorosok lezárásának rám bízott felügyeletét, úgyszintén befejeztem egy jelentést az említett Erdélyről, éspedig az említett szorosokról, amint az írásaim közt látható, elhagytam Görgény várát (*la fortezza di Giorgino*), amelybe a tatár betörés alatt visszavonultam (...).”¹⁵

Marsigli gyergyói áttelelésének legendája

Marsigli 1690/1691-es erdélyi áttelelésének színhelyét a szakirodalom mindezekig jórészt tévesen azonosította. Tanulságos végigkövetni, hogyan alakult ki Marsigli gyergyószárhegyi áttelelésének legendája a gróf emlékiratainak jegyzetapparátusában elkövetett melléfogás nyomán. Emilio Lovarini olasz irodalomtudós az általa 1930-ban közreadott emlékiratok névmutatójában ugyanis – nyilván a ma is hivatalos román elnevezés hasonlósága miatt – a Giorgino feloldásaként a „Gheorgheni” (azaz Gyergyószentmiklós) helynevet adta meg, és ezzel sikeresen tévútra vezette a későbbi kutatókat.¹⁶ Herczeg Gyula 1982-ben megjelent, Marsigli emlékiratait ismertető cikke, átvéve Lovarini tévedését, azt írta, hogy a gróf Gyergyószentmiklós várába vonult vissza, sőt még tovább is haladt a tévúton, amikor hozzátette, hogy az olaszosított alakot Marsigli a román Gheorgheniből vette. E tetszetős magyarázat durva anakronizmuson alapul, ugyanis a helynév eredeti román változata a Giurgeu-Sânmiclăuș volt. A nyilván „túl magyaros” név helyére csupán Trianon után kreálták a Gheorgheni hivatalos elnevezést.¹⁷ Sándor Klára első nagy tanulmányában (1991) – az általa

Veterani valóban utána küldött négyszáz lovast, hogy Thökölyt elfogják, de csak az utóvédjét sikerült megtizedelniük (Veterani 1771, 75–76., Szádeczky 1898, 624.).

15 *Avvicinatosi il fine di febbraio e trovate in piedi tutte le cose della Transilvania e terminata la confidatami cura di chiudere li passi ed anche finita una relazione della Transilvania medesima, e precisamente de' suddetti passi, come si vede ne' miei scritti, lasciai la fortezza di Giorgino, in cui durante l' invasione de' tartari mi ero ritirato (...)* (Marsigli 1930, 131.)

16 Lovarini in Marsigli 1930, 253.

17 *Per quel che riguarda Marsigli, egli si era ritirato nella fortezza di Gyergyószentmiklós che menziona sotto forma italianizzata Giorgino, derivante dalla variante rumena: Gheorgheni*

idézett Herczeget követve – még szintén úgy fogalmazott, hogy Marsigli „Gyergyószentmiklós várába vonult vissza”, de nem vette át az idézett etimológiai baklövést, hanem – alighanem a Marsigli-kézirat 684v oldalán általa helyesen kiolvasott Giorgio helynév nyomán – minden további magyarázat nélkül annyit tett hozzá, hogy a Giorgino „kicsinyítőképzős változata a Giorgio-nak”.¹⁸ Emellett a dokumentum 684v oldalán lévő feljegyzésben sikeresen azonosított két gyergyói helynevet (ld. lentebb), és ezek közül az egyiket a 681r oldalon lévő, általa kolofonnak tartott rovásszövegben is kiolvasni vélte. Mindezek nyomán biztosnak tartotta, hogy a rovásbotot Gyergyószékben találta Marsigli.

John Stoye 1994-ben publikált Marsigli-életrajza egy vadonatúj tévesztéssel lepte meg olvasóját, hiszen Marsigli telelésének helye szerinte – az e néven nem létező – *Ghiurgiu*. Mivel Gyergyót (vagy Gyergyószentmiklóst?) Stoye *Gheorghini* néven említette, könnyen lehet, hogy az angol történész sikerrel azonosította a gróf téli szállásának helyszínét (Görgény = Gurghiu), csak nem tudta a nevé helyesen leírni, és vélhetőleg a Marsigli által többször érintett Duna menti Giurgiu nevével kombinálva produkálta a fenti helynévkimérát. Stoye mindezt még megtoldotta azon, írói fantáziájából merített kitételrel, miszerint a gróf „az erdélyi fejedelmek ősi kastélyában” időzött volna.¹⁹

Benkő Elek 1996-ban, abból kiindulva, hogy Gyergyószentmiklóson sohasem volt vár, és az „egész Gyergyószék területén az egyetlen várként számba jöhető középkori épület a Lázár család szárhegyi, négy sarokbástyás várkastélya volt”, ez utóbbit valószínűsítette Marsigli tartózkodási helyeként. A látszólag logikus felvetésnek csupán a kiindulópontja volt hibás, hiszen a *Giorgino* ≈ *Gyergyó* hasonlóságon kívül semmi alapja sem volt annak, hogy a várat, ahol Marsigli áttelelt, éppen Gyergyóban kellene keresni (ráadásul hallgatólagosan

(Herczeg 1982, 77.). A románok által is lakott magyarországi települések helynévtárának 1919. évi kiadásában is még a Giurgeu-Sânmiclăuș név szerepel (Moldovan-Togan 1919, 82.).

18 Sándor 1991, 17. (43.) és 2017, 218.

19 Ghiurgiu: Stoye 1994, 97., 352.; Gheorghini: Stoye 1994, 323. Hasonló, de egyértelmű tévesztést követett el – további hajmeresztő „azonosítások” mellett – Amaldi (1930, 26.), amikor úgy vélte, hogy Marsigli a Duna-menti havasalföldi Giurgiu erődjébe vonult vissza a tatár invázió miatt. Ezt a vaskos tévedést átvette Guardavaglia (2020, 213.) is.

még azt is feltételezve, hogy Marsigli összekevert egy helységnevet egy terület-névvel). A Sándor által a rovásemlék egyik lapjának hátoldalán talált két gyermekről helynév, illetve Vékony négy évvel korábbi felvetése, miszerint a rovásbot az 1673-ban Szárhegyen elhunyt Kájoni János hagyatékából származhat, azonban igazán kézenfekvővé tették a gyergyószentmiklósi áttelelés gyergyószárhegyre módosítását. Stoye könyvének Kisari Balla György által 2015-ben kiadott magyar fordításában is már a szárhegyi kastély szerepel, és az utószó is Benkő koncepcióját követi a rovásbot eredetére nézve.²⁰

Vékony 2004-ben és Benkő 2012-ben megjelent könyvének vonatkozó részei, illetve Sándor 2014-ben kiadott könyve a rovásemlék szárhegyi eredetét ugyan biztosnak tekintette, de nem foglalkozott Marsigli ottani tartózkodásával. Sándor viszont 2017-ben kiadott művében, bár részletesen megemlékezett az Orbán Balázs által Both váraként említett kis erődítésről, mely valóban Gyergyószentmiklós mellett volt, amellet érvelt, hogy Marsigli, aki „októbertől februárig serénykedett Gyergyóban Erdélyről összegyűjtött jegyzetei rendezésével”, „ezt az időt minden bizonnyal a szárhegyi Lázár-kastélyban töltötte”. Könyvének végén – amely Nagy Levente recenziója szerint „inkább novella, fordulatos cselekményszöveggel és érdekes szereplőkkel” – Sándor elénk varázsolja Marsiglit, amint a hosszú téli estéken a kastélyból átballag a kolostorba, és a barátokkal folytatott számos beszélgetés egyikének során értesül Kájoni János rovásírásos feljegyzéseiről, melyeket mindjárt elő is kerestet és lemásol.²¹

Ez akár meg is történhetett valamikor korábban Gyergyószárhegyen, de a hosszú téli estéket Marsigli biztosan nem a szárhegyi kastélyban töltötte. A *fortezza di Giorgino* = szárhegyi Lázár-kastély azonosítás ugyanis pusztán filológiai alapon is erősen problematikus. Már a megnevezés köznévi része (*fortezza*) is gyanút kelt, hiszen – bár Sándor szerint „érthető az is, hogy Marsigli fortezzá-nak nevezte a kastélyt: valójában várkastély volt, fallal, bástyákkal, vizesárokkal” – a gróf emlékirataiban az igazi várakat (Magyarországot tekintve

20 Az idézett munkák: Benkő 1996, 53–54., Stoye 2015, 78., Kisari Balla in Stoye 2015, 293–294.

21 Az idézett munkák: Vékony 2004, 107–108., Benkő 2012, 56–57., Sándor 2014, 210–220., 2017, 221., 275–277., Nagy 2018, 551.

Eger, Érsekújvár, Esztergom és Nagyvárad várát) nevezte *fortezzának*, nem a várkastélyokat.²²

A tulajdonnévi rész még kevésbé utal arra, hogy a szárhegyi várkastélyról lenne szó. Ezt Marsigli nyilván nem *Giorgino* néven említette volna, hiszen a korabeli térképeken is Szárhegyként (pontosabban ennek eltorzult alakjaiban) található meg, a *Gyergyó* előtag csak a 19. században járult hozzá. Sándor ugyan felemlített egy 1504-ből származó levelet, melyet Lázár András „*Gyergyó*”-ban keltezett, „noha minden bizonnyal Szárhegyen írta”, de maga is hozzátette, „igaz, a 17. században már mindenhol Szárhegyet használtak a keltezesekben”.²³ Nota bene, a gyergyói szorosok lezárásával kapcsolatos, Marsigli által is aláírt – és nyilván magyarul tudó személyek segítségével készült – okiratban szintén Szárhegy szerepel, egyéb feljegyzéseiben és térképein pedig az erősen eltorzult *Saris*, illetve *Sarhis* alak.²⁴ A *Giorgino* névben lévő *n* betű is mutatja, hogy még csak nem is a *Gyergyó* területnév eltorzult változatáról van szó, bár Sándor tett ennek alátámasztására egy halvány kísérletet, amikor megemlítette, hogy a *Giorgino* a *Giorgio* kicsinyítőképzős változata.²⁵

Noha Sándor szerint „a hely megnevezésében így is, úgy is a magyar *Gyergyó* alak köszön vissza”, mint fentebb megelőlegeztük, a „*fortezza di Giorgino*” minden különösebb nehézség nélkül azonosítható egy Gyergyószéken kívüli helynévvel. Ha végignézzük a Kisari Balla György által a bolognai Marsigli-archívumból közölt, valószínűleg az 1690-es években készült mappákat, megtaláljuk a Marsigli emlékirataiban használt helynevet – az utolsó betű híján – *Giorgin* alakban, a Maros egyik mellékfolyója (a megíratlan Görgény folyó) mentén, és pedig a Görgény várának megfeleltethető helyen. A név írásmódja a további Marsigli-térképeken: *Georgin*, *Gergin*, *Girghiny*, *Gorgeny*. A görgényi vár korabeli jelentőségét egyébként az is illusztrálja, hogy rajza megtalálható a Marsiglival együtt szolgáló olasz

22 Az idézet helye: Sándor 2017, 221. Az emlékirat releváns helyei: Marsigli 1930, 84. és 100., 70., 67., 152.).

23 A hivatkozott korabeli térképek: Visconti 1699, Müller 1712, Hevenesi é. n. A Lázár-levelet Sándor (2017, 221.) említette.

24 *Szarhegy / Szárhegy*: BUB FM Ms. 54., c. 564v, 565v, 567v, *Sarhis*: BUB FM Ms. 48., c. 43., *Saris*: BUB FM Ms. 54., c. 642v.

25 Sándor 1991, 17. (43.) és 2017, 218.

hadmérnök, Giovanni Morando Visconti által 1699-ben készített Erdély-térképet övező 13 erdélyi vár- és városlátkép között (2. ábra), a metszeten *Gjrgjnyj*, a térképen *Görgenyj* néven. A rajzon arról is meggyőződhetünk, hogy valóban egy várról (*fortezza*) és nem várkastélyról van szó.²⁶

A fentiek szerint tehát pusztán filológiai meggondolások alapján kijelenthető, hogy Marsigli 1690. december közepe és február vége között Görgény várában tartózkodott.²⁷ Erre azonban közvetlen bizonyíték is van, mégpedig Marsiglinak a rováslemléket tartalmazó kéziratkötetében lévő, Erdély katonai helyzetét tárgyaló azon jelentésében, melyet éppen az erődbe visszavonultan írt. A jelentés e részletét még 1930-ban – igaz, részben hibás (pl. *Giorgin* helyett *Giurgin*) és hiányos olvasattal – publikálta Maria Emilia Amaldi (aki viszont ennek dacára a tanulmányában egyenesen Giurgiuba helyezte Marsigli telelésének színhelyét): „Görgény, amely Erdélyben nevezetes, és pedig okkal, egy magányos, úgyszólván teljesen csipkebokrokkal benőtt, a Nagyszebenéhez hasonló módon erődített hegyen lévő elhelyezkedése miatt, és amely az utolsó veszélyhelyzet alatt a menedékem volt (...)”. A gróf a *Giorgin* szót (3. ábra) egy lendületes, o-ra emlékeztető kacskaringóval zárta le (mint ahogy az *Ermestat* szót is). Ezt a jelentést nemrég Nagy is tárgyalta, és ennek kapcsán megállapította, hogy „Görgény várának védelmi képességeiről személyesen is volt alkalma Marsilinak meggyőződni, hisz az 1690. évi erdélyi hadjárat során a tatárok betörése elől ide húzódtott”. A görgényi vár (e kéziratban: *il Castello di Giorgino*) erősségét Marsigli a Kinsky gróf számára 1698-ban írt erődítési javaslatban is kiemelte.²⁸

26 Az idézet helye: Sándor 2017, 221. Görgény a Kisari Balla (2005) által közölt térképeken, ábécérendben (zárójelben: sorszám: oldalszámok, jelzet): *Georgin* (109: 215., 368., BUB FM Ms. 48., c. 33.), *Gergin* (110: 216., 369., BUB FM Ms. 48., c. 56. és 112: 216., 371., BUB FM Ms. 48., c. 42. és 127: 223., 386., BUB FM Ms. 50., c. 3.), *Giorgin* (52: 191., 310., BUB FM Ms. 24., c. 1.; és 99: 212., 358., BUB FM Ms. 48., c. 22.), *Gorgeny* (72: 197., 331., BUB FM Ms. 28., c. 12.). Egy Guardavaglia (2020) által közölt térképen *Girghiny* (BUB FM Ms. 50., c. 2.). Görgény rajza: Visconti 1699.

27 Szintén Görgényként (*Gurghiu*) azonosították egyébként Marsigli visszavonulásának helyét a Románia mai területén járt egykori külföldi utazók munkáit kivonatoló *Călători străini despre Țările Române* sorozat 1983-ban megjelent 8. kötetében, mely Marsigli emlékiratait feldolgozza (Halban 1983, 55.).

28 A teljes idézet Amaldi (1930, 59.) szerint, javítva: „*Giorgin, che nella Transilvania ha tanto nome e con ragione per la sua situazione in un monte isolato quasi tutto di rouo, fortificato col*

Gyergyói helynevek a rovásemléket tartalmazó dokumentumban

A 684. lap hátoldalán az előoldali feljegyzésre utaló *Nella prima faccia del Bastone*²⁹ („A bot első oldalán”) felirat fölött egy korábbi szöveg, mégpedig egy háromsoros, rosszul olvasható cím és alatta egy rövid, kétsoros lista van. A cím első sorában Sándor felismerte a *Passi* szót, és a folytatást is egy szó kivételével jól írta át („*Passi ?? / In Giorgio, che uonõ in Mol: / dauia.*”), viszont úgy értelmezte, hogy „egy *Giorgio* nevű helyet említ benne Marsigli, amely *Moldáviában* található”. A listában szereplő *Pelizka* és *Bekas Loca* szavakat sikeresen azonosította a Gyergyószentmikós melletti *Piricske* és a szintén gyergyói *Békás* helynevekkel. Vékony Gábor a címfelirat kezdetét tévesen „*Passi, i Muniti*”-nak olvasta, és „megerődtített szorosok”-ként fordította. Később Sándor, majd Benkő és szerzőtársai is közölték a második sor egy szó kivételével helyes átírását, a jó olvasatot végül Fehér adta meg, ugyanő az első sort is – bár kérdőjellel és a szöveg közt – lényegében helyesen értelmezte.³⁰ A címfelirat korrekt olvasata tehát a következő: *Passi, e Semiti / In Giorgio, che uanõ in Mol- / dauia*, vagyis „Szorosok és ösvények Gyergyóban, melyek Moldvába vezetnek.” Az első sor végének azonosítását a szorosok

medesimo metodo di Ermestat e che nell'ultimo allarme e stato il mio ricouero e per quest' anche da me esaminato per diffenderlo e trouarelo capace d'una gloriosa difesa superiore ad ogni altra difesa possi essere fatta in Transiluania, essendo bastante una guarnigione di 500 omini per arestare settimani un esercito. Manca solo che un tal loco non sii sopra d'un gran passaggio”. A jelentés eredeti címe és helye: *Relatione militare della Transiluania*, BUB FM Ms. 54., 619–639. Ld. még Nagy 2011, 43. A Kinskynek írt jelentés idézett részlete: BUB FM Ms. 58, 164r; közölte és nyilván Lovarini nyomán szintén Gheorghenivel (Gyergyószentmiklóssal) azonosította Guardavaglia (2020, 480.).

29 A Sebestyén (1915, 37., 46., 49.) és az ő nyomán számos későbbi szerző (pl. Sándor, 1991, 6. [22.], 2017, 139–140., Benkő–Sándor–Vásáry, 2021, 228.) által közölt *Boscone* olvasat hibás, ilyen közszót a korabeli és a későbbi olasz szótárak sem ismernek. A még szóba jöhető *Boccone* (‘darabka’) helyett – a Marsigli-iratok *a* és *t* betűi alapján, amint Fehér (2020, 275.) is rámutatott – nyilvánvalóan Németh (1934, 7.) *Bastone* (‘bot’) olvasata a helyes, vö. „*in forma di bastone a quatro faccie*” (Gianola 1930, 240.).

30 A hivatkozott munkák: Sándor 1991, 6. (22.), Vékony 1992, 289., Sándor 2017, 140., Benkő–Sándor–Vásáry 2021, 228., Fehér 2020, 262., 273.

lezárásához kapcsolódó következő Marsigli-irat címe is alátámasztja: *Tavola delle semiti trovati e denunciati da stessi di Transilvania etc.*³¹

A lista helynévi elemei, mint Sándor megállapította, *Pelizka* és *Becas Loca*. E két nevet Amaldi szerint *Pilieske* (elírás *Pilicske* helyett) és *Becasloka* alakban találjuk meg Marsiglinak a szorosok lezárásával kapcsolatban készített egyik kéziratában.³² Az utóbbi, mint Vékony rámutatott, a Békás-szoros tájnyelvi *Békás loka* alakjának felel meg, az általa felsorolt példákhoz még hozzátehetjük a Gyergyószentmiklós, illetve a közeli Gyergyótölgyes kataszteri területén található *Vöröstó loka* és *Putnalok / Putna loka* helyneveket.³³ *Pelizka*, mint már Sándor azonosította, a *Piricske* torzult alakja. A mára elfeledett vesztegzárállomás, melyről Vékony és részletesen Sándor írt, *Pericske Pass Contumatz* néven megtalálható például az I. katonai felmérés on-line elérhető térképén, az út innen voltaképpen a jól ismert Tölgyesi-szoroshoz vezetett.³⁴ Sándor több munkájában is meggyőzően érvelt amellett, hogy e Marsigli-kéziratoldal a Moldvába vezető szorosok térképéhez vagy fősorolásához készülhetett. Ilyen felsorolások valóban több Marsigli-kéziratban találhatók, így az egyes vármegyék vagy székerek számára a határátkelők lezárása körüli feladatokat részletező dokumentumokban a szöveg között, például a gyergyói kontraktusban: „*una Semita Nomine Pilicske, altera semita Becasloka*”, illetve készült egy „*Tavola dei passi et fiumi (?)*” és egy „*Tavola delle semiti trovati e denunciati da stessi di Transilvania etc.*” címmel. Ez utóbbiakon a gyergyói határátkelők nem szerepelnek, csak egy harmadik, cím nélküli listán, *Peliska* és *Becas loca* névvel. A határátkelők nagy áttekinthető térképén (4. ábra) *Peliska hauas P[assus]* és *Becas loca P[assus]* található.³⁵

31 Ld. Veress 1906, 20., egyébként ezt Frati (1925, 282.) is rosszul olvasta: *Tavola delli limiti etc.* A latin eredetű archaikus olasz *semita* szó ösvényt jelent. Az idézett Marsigli-irat jelzete: BUB FM Ms. 54., 644. lap.

32 Sándor 1991, 17. (42.). *I passi che si trovavano nel distretto Gyergyaiense erano due: Pilieske e Becasloka.* (Amaldi, 1930, 59.).

33 A 'lok' magyarázata: „két hegy közötti keskeny tér, alantabb fekvő hely, völgyalapály” (Szinyeyei 1893–1896, 1355. col.).

34 Sándor 1991, 17. (42.), Vékony 2004, 107. A vesztegzárállomás helye: <https://maps.arcanum.com/hu/map/firstsurvey-transylvania>, 25,6221° K, 46,8075° É

35 Sándor 1991, 17. (43.) és 2017, 205., az említett kéziratok: BUB FM Ms. 54. c. 564–567. (gyergyói kontraktus, 2 példány), és c. 641., 644., 642. (listák)

A felsorolást Sándor közvetetten is a rovásemlék gyergyói eredetének alátámasztására használta, amikor is a 681r (elrontott) oldalon lévő, általa kolofonnak tartott négy utolsó rovásírásos szó közül a PRSCSA olvasatút a PRICSKA szó hibás másolatának tartotta, és a fenti listából kiindulva a *Piricske* régebbi alakját vélte benne felismerni. Szerinte „ez mindenképpen azt biztosítja, hogy a rovásbotot Gyergyószékben találta Marsigli”.³⁶ Ezen olvasat értékelése a szakemberek feladata. Amit a 684v oldalon lévő szöveg megléte kétségtelenül rögzít, az a terminus post quem: a rovásbot tartalmának lejegyzésére leghamarabb akkor kerülhetett sor, amikor Marsigli a szorosok lezárása ügyében elért Gyergyóba, és megtudta az ottani átkelők nevét.

Marsigli Gyergyóban és Gyergyóról

Az, hogy Marsigli Görgényben töltötte 1690/1691 telét, természetesen nem jelenti azt, hogy nem járt volna Gyergyóban, és nem juthatott volna hozzá a rovásbothoz (illetve számos vélemény szerint a rovásbotról készült korábbi feljegyzésekhez) a gyergyószárhegyi kolostorban. Annyi bizonyos, hogy a szorosok lezárásának idején járt Gyergyóban,³⁷ de mivel a Gyergyószékre vonatkozó instrukció nem visel dátumot, csak a néhány keltezett okirat (l. fentebb) és a nyilván észak felé haladó bejárési útvonal alapján következtethetünk arra, hogy erre november legvégén vagy december legelején kerülhetett sor. Vékony a 684v oldal téves „*Passi i Muniti*” olvasatából kiindulva úgy vélte, hogy „e feljegyzés szerint 1690 végén Marsigli két szorost erődített meg Gyergyóban, a Pelizka- és a Békás-szorost”, majd hozzátette, hogy „az erődítési munkálatok alatt Marsigli bizonyára megfordult a monostorban, ahol Kájoni hagyatékában megismerkedhetett a rovásnaptárral”. Sándor is – részben régészeti kutatásokra hivatkozva – arra a következtetésre jutott, hogy „a Lipszky térképén

36 Sándor 1991, 17. (43.).

37 Máshol is említette „*comitato di Giorz*”-ról, vagyis Gyergyóról szólva, kissé fellengzősen, hogy az egész itteni földet látta a Thököly elleni hadjárat során: „*tutto quel terreno mi passasse sopra l'hocchio nella campagna del 1690*” (BUB FM Ms. 58, 162v).

a Piricske és a Békás-szorosnál jelzett erődítményeket az olasz hadmérnök építtethette”.³⁸ Ez azonban fölöttebb valószínűtlen, és nemcsak a Vékony-féle olvasat hibás mivolta miatt. Marsigliak eszerint a rendelkezésére álló igen rövid idő alatt, az általa és más források által is megemlített nagy hó közepette kellett volna e helyen érdemi erődítési munkálatokat végeztetnie úgy, hogy az Amaldi által ismertetett további listák tanúbizonysága szerint a gyergyóiakon kívül még számos, a román fejedelemségek területére vezető, nyilván szintén őrzésre szoruló szorost és ösvényt kellett volna megfelelően lezáratnia. A gyergyói kontraktus is csupán a szorosoknak a kötömbök és kivágott fák felhasználásával történő járhatatlanná tételét írja elő, erődítésről nem szól.³⁹ A Piricske-tetőn egykor állt erődítmény építését Demjén Andrea tanulmánya szerint is csak később, 1700-ban kezdték meg, de az természetesen nagyon is elképzelhető, hogy Marsigli javaslatát is figyelembe véve, hiszen Nagy szerint a gróf Görgényben írt jelentésében „nagy terjedelmet szánt a különböző szoros-lezárási technikák ismertetésének”, többek között indítványozva, hogy raktárakat építsenek a szorosok közelébe, „ahol az azokat ellenőrző és védő helyőrség is könnyen elhelyezhető”.⁴⁰

Az eddigi, különböző téves olvasatokra és értelmezésekre alapított teóriákkal szemben tehát Marsigli nem töltött hónapokat Gyergyószárhegyen, és a korábbi publikációk nem közöltek egyetlen akár közvetett bizonyítékot sem arra, hogy egyáltalán járt ott. Van azonban egy olyan körülmény, amely igen csak valószínűvé teszi, hogy ténylegesen megfordult Szárhegyen. Az erdélyi határátkelőket Marsigli a listáin az adott határátkelő felügyeletére általa kijelölt megerősített helyek szerint csoportosítva közli, és a két gyergyói átkelőhöz tartozó megerősített hely „Saris” (azaz Szárhegy), a gyergyói határátkelő lezárására vonatkozó kontraktus szövege pedig a szárhegyi parancsnokot emlegeti („*Commendant in Szárhegy referat*”, „*intellexerit ... ad Commendatorem in Szárhegy*”). Ez arra utal, hogy Marsigli megtekintette a szárhegyi várkastélyt, és

38 Vékony 2004, 107., Sándor 2017, 218.

39 „*quas accurata diligentia stratis arboribus convulsis, lapidibus clausi, ita ut leviter non distrui poterunt*” BUB FM Ms. 54. c. 564r, 565r.

40 Demjén 2016, 218., Nagy 2011, 43–44.

oda valamiféle helyőrséget telepített. Így akár ekkor is a kezébe kerülhetett az a matéria, mely a bolognai rovásemlék alapjául szolgált.⁴¹

Végezetül érdekes lehet még áttekinteni azt, hol és mit írt Marsigli Gyergyóról. Nyomatásban közölt kézírataiban sajnos fölöttébb nehéz a Gyergyószékre vonatkozó passzusokat megtalálni, ugyanis ezekben a Gyergyó helynév általában a felismerhetetlenségig eltorzult alakban szerepel, és leginkább csak a szövegösszefüggésből azonosítható. Gyergyó Marsigli kézíratos térképein *Georgie*, *Georgio*, *Giorg* és *Giorgio* alakban szerepel.⁴² A rovásemlék 684v kéziratoldalán a *Giorgio*, egy kézíratos jelentésében a *Giorg* alak olvasható. A nyomtatásban közölt átiratok gyakori *Gior(t)z* alakja vélhetőleg egyrészt a kéziratok másolóinak tollhibája, másrészt a publikálók olvasási hibája lehet a Marsigli-féle eredeti *Giorg* helyett. Az erdélyi helynevekben többé-kevésbé tájékozatlan közreadók és szerzők a különböző mértékben torzult helyneveket általában Sepsiszentgyörggyel (St. Georg, ma Sfântu Gheorghe), néha Szentgyörggyel (Sankt Georgen, ma Svätý Jur) vagy Törzsvárral (Törzburg, ma Bran) azonosították, esetleg a Marsigli által szintén hasonlóan írt Giurgiuvallal keverték össze.⁴³

Marsigliinak az eddig ismert legérdekesebb, Gyergyóra vonatkozó javaslata a Kinsky gróf számára 1698-ban benyújtott tervben található (*Progetto al Conte*

41 Az említett lista: BUB FM Ms. 54. c. 642v, a kontraktus vonatkozó oldalai: uo. c. 564v, 565v, 567r.

42 A Kisari Balla (2005) által közölt térképeken, ábécérendben (zárójelben: sorszám: oldalszámok, jelzet): *Georgie* (113: 217., 372., BUB FM Ms. 48., c. 45.), *Georgio* (110: 216., 369., BUB FM Ms. 48., c. 56.) és *Giorgio* (72: 197., 331., BUB FM Ms. 28., c. 12.). Egy Guardavaglia (2020) által közölt térképen *Giorg* (BUB FM Ms. 50., c. 2.).

43 Az, hogy a Marsigli által 'Gyergyó' értelemben (is) használt *Giorg* egyes másolók / tikárok kezén *Giorz*-ra változik, látható a Kinsky grófnak írt jelentésnél: „*comitato di Giorz*” (BUB FM Ms. 58., 162v.), de az ugyanahhoz a jelentéshez tartozó térképen *Giorg* (BUB FM Ms. 50., Mappae Cisdanubiales, c. 2.). A Gyergyó név alakváltozatai és „azonosításai” Marsigli publikált kézírataiban: *Giorg* (BUB FM Ms. 108., 34r) = Svätý Jur (Guardavaglia 2020, 357.); *Giortz* (Marsigli 1930, 125. és 126.) = Sfântu Gheorge (Lovarini in Marsigli, 1930, 253.); „*Giorz*” (BUB FM Ms. 58., 162v.) = Sfântu Gheorge (Guardavaglia, 2020, 478.). *Rorz* (BUB FM Ms. 58., 161v.) = Torzburg / Bran (Guardavaglia 2020, 477.) Marsigli emlékirataiban egyébként Giurgiu szintén szerepel *Giortz* (vagy *Giorzt*) és *Giorgio* alakban (Marsigli 1930, 150. és 171.). A *Gyergyó* / *Giurgiu* azonosításra ld. még Kornis Gáspár Rákóczi-eposzának 218. szakaszát: „Duna szigetiben Gyergyó vára” (<https://gepeskonyv.btk.elte.hu/adatok/Magyar/55Orlovsky/kornis/masodikc.html>).

*Kinski nel 1698, per fortificare con nuove erezioni e ristoramento di piazze le conquiste di S[ua].M[aestà].C[esarea].), mely a gyergyói magas hegyektől kezdve („cominciando da gl'alti monti di Rorz [sic]”) egészen a horvátországi Lika hegyvidékig a határ megerősítését javasolta. Ezen belül Gyergyóban egy legfeljebb háromszáz fős katonaságot befogadó új, erős kővár létesítését kezdeményezte, nemcsak azért, mert a vidék Moldvával határos, hanem hogy engedelmségben tartsa a lázongásra és rebellióra hajlamos itteni népeket. A vár pontos helyét még nem tudta kijelölni, de *Georg Schloss* ('Gyergyóvár') néven – viszont a Csíkban lévő Gyimesi-szorossal azonos *Gemes* szorosnál – föltüntette a tervezetthez tartozó térképen, melyen egyébként *Girghiny* néven Görgény is megtalálható. Dél-Magyarországon és Erdélyben a szorosok, illetve a folyóvölgyek közelében a gyergyói mellett további hasonló – részben az uralkodóról, feleségéről és a trónörökösről elnevezett – új erősségek felépítését indítványozta Újlak, *Siebenbürgische Carlstadt* néven Szamosújvár, *Josephstadt* néven Arad, *Eleonorastadt* néven Várhely és *Siebenbürgische Leopoldstadt* néven Földvár mellett, illetve helyett.⁴⁴*

Köszönetnyilvánítás

A cikk megírását dokumentummásolatok, illetve könyve elküldésével segítette Nagy Levente és Antonio Guardavaglia. Külön köszönet a Bolognai Egyetemi Könyvtár munkatársai, Martina Caroli és Silvia Tebaldi részére a reprodukciók elkészítése során végzett gondos munkájukért.

44 A tervezet jelzete BUB FM Ms. 58., 161–168. Átírását és reprodukcióját, ugyanígy a térkép (BUB FM, Ms. 50., c. 2.) másolatát közölte Guardavaglia (2020, 477–484., skv.). A Gyergyóban létesítendő erődre vonatkozó rész: *Le parti montuose, sono i fianchi, di tutta la linea essendo la Croazia, e la Transilvania in questo gesto un forte fabbricato di pietra, nel comitato di Giorz, chè la più eminente parte della Transilvania, e che nè teme, né può stare vuota di guarnigione tedesca, non solo perchè confina colla Moldavia, ma ancora perchè tenga in obbedienza quel popolo, le di cui solite turbolenze, e ribellioni, non facilmente si potrebbe correre a raffrenare senza quasi piede, per l'angustie de'passi. Non vorrei però che il suo presidio esigesse più di trecento huomini, ed il suo sito individuale, non saprei, per hora determinarlo; benchè tutto quel terreno mi passasse sopra l'hocchio nella campagna del 1690 cacciandone il Tekly.* (BUB FM Ms. 58., 162v, közölte Guardavaglia 2020, 478.)

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Almády 1868.** Almády István naplója 1687–1694. In: Thaly Kálmán (szerk.): *Késmárki Tököly Imre és némely főbb híveinek naplói és emlékezetes írásai.* Második rész. Tököly Imre némely főbb híveinek naplói, írásai. 1686–1699. Eggenberger, Pest, 1868. 709–767.
- Amaldi 1930.** Maria Emilia Amaldi: *La Transilvania attraverso i documenti del Conte Luigi Ferdinando Marsili.* Istituto per l'Europa Orientale, Roma, 1930. Ugyanez részletekben is megjelent a *L'Europa Orientale* folyóiratban: 7. (1927) 7–8. sz. 295–318., 11–12. sz. 487–496., 8. (1928) 1–2. sz. 41–54., 7–8. sz. 250–274., 9. (1929) 7–8. sz. 262–284.
- Angyal 1889.** Angyal Dávid: *Késmárki Thököly Imre 1657–1705.* II. kötet. Méhner Vilmos kiadása, Budapest, 1889.
- Anonim 1840.** Anonim: Des Grafen Tököli Einfall in Burzenland, dessen Schlacht bei Tohán, und Zernest, und Abmarsch aus Siebenbürgen. Anno 1690. den 13. August bis 1691. den. 13. May. In: Kemény, Joseph (kiadó): *Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens.* II. Band. Tilsch und Sohn, Klausenburg, 1840. 238–279.
- Bánlaky 1940.** Bánlaky József: *A magyar nemzet hadtörténelme,* XVII. kötet. *Magyarország felszabadítása a török uralom alól (1683–1699).* Grill, Budapest, 1940.
- Beliczay 1881.** Beliczay Jónás: Marsigli élete és munkái. *Értekezések a történeti tudományok köréből,* 9. (1881) 9. sz.
- Benkő 1996.** Benkő Elek: A siménfalvi rovásemlék és köre. In: Kovács András – Sipos Gábor – Tonk Sándor (szerk.): *Emlékkönyv Jakó Zsigmond nyolcvanadik születésnapjára.* Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1996. 45–54.
- Benkő 2012.** Benkő Elek: *A középkori Székelyföld I.* Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Régészeti Intézet, 2012.
- Benkő–Sándor–Vásáry 2021.** Benkő Elek – Sándor Klára – Vásáry István: *A székely írás emlékei – Corpus Monumentorum Alphabeto Siculico Exaratorum.* Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2021.
- Cserei 1852.** *Nagyajtai Cserei Mihály históriája.* A szerző eredeti kéziratából Kazinczy Gábor által. Emich Gusztáv, Pest, 1852.

- Demjén 2016.** Demjén Andrea: A pricskei erőd és vesztegintézet régészeti kutatása. In: Demjén Andrea (szerk.): *Gyergyószentmiklós a régészeti kutatások tükrében*. Erdélyi Múzeum-Egyesület – Tarisznyás Márton Múzeum, Kolozsvár–Gyergyószentmiklós, 2016. 135–194.
- Fantuzzi 1770.** Giovanni Fantuzzi: *Memorie della vita del generale Co. Luigi Ferdinando Marsigli*. Lelio dalla Volpe impress. dell’ Istituto delle Scienze, Bologna, 1770.
- Fehér 2020.** Fehér Bence: *A Kárpát-medencei rovásírásos emlékek gyűjteménye*. I. kötet. *Korai emlékek (1599 előtt) és kései feliratos emlékek*. Magyarországi Kutató Intézet, Budapest, 2020.
- Frati 1925.** Lodovico Frati: Catalogo dei Manoscritti di Luigi Ferdinando Marsili conservati nella Biblioteca Universitaria di Bologna. *La Bibliofilia* 27. (1925) 8–9. sz. 263–285.
- Gianola 1930.** Alberto Gianola: L. F. Marsigli e la Transilvania. In: Lovarini, Emilio – Sorbelli, Albano (szerk.): *Memorie intorno a Luigi Ferdinando Marsili*. Nicola Zanichelli, Bologna, 1930. 233–255.
- Guardavaglia 2020.** Antonio Guardavaglia: *La Dacia Ripense e la Dacia Mediterranea nella Descrizione delle Misie, Dacie e Illirico (1698) di Luigi Ferdinando Marsigli*. Accademia Romena, Centro di Studi Transilvani, Cluj-Napoca, 2020.
- Hevenesi é. n.** Mappæ Comitatum Regni Hungariæ. Kézirat, hely és év nélkül. Hevenesi gyűjtemény 91. kötet, Budapesti Egyetemi Könyvtár. Az erdélyi lapok: <http://terkep.digiteka.ro/mct/>
- Holban 1983.** Maria Holban (szerk.): *Călători străini despre Țările Române*. Vol. VIII. Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983.
- Kisari Balla 2005.** Kisari Balla György: *Marsigli tábornok térképei*. A szerző kiadása, Budapest, 2005.
- Marsigli 1930.** Luigi Ferdinando Marsigli: *Autobiografia di Luigi Ferdinando Marsili*. (Közreadta Emilio Lovarini). Nicola Zanichelli, Bologna, 1930.
- Moldovan – Togan 1919.** Silvestru Moldovan – Nicolae Togan: *Dicționarul numirilor de localități cu populațiune română din Transilvania, Banat, Crișana și Maramurăș*. Editura „Asociațiunii”, Sibiu, 1919.

- Müller 1712.** I[ohannes] C[hristophorus] Müller: *Mappa geographica Transylvaniae etc.* Kézirat, Wien (?), <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb00111308>
- Nagy 2011.** Nagy Levente: *Határok, vándorok, kémek. A magyarokról és a románokról alkotott kép Luigi Ferdinando Marsili írásában.* Lucidus Kiadó, Budapest, 2011.
- Nagy 2018.** Nagy Levente: Sándor Klára: A székely írás reneszánsza. *Irodalomtörténeti Közlemények* 122. (2018) 4. sz. 543–551.
- Németh 1934.** Németh Gyula: *A magyar rovásírás emlékei.* (A magyar nyelv-tudomány kézikönyve II. 2.) MTA, Budapest, 1934.
- Ressné Ivanics 1976.** Ressné Ivanics Mária: *A magyarországi krími-tatár oklevelek.* Egyetemi doktori értekezés. Kézirat, Szeged, 1976. https://doktori.bibl.u-szeged.hu/id/eprint/3495/1/1976_ressne_ivanics_maria.pdf
- Röder von Diersburg 1842.** Philipp Röder von Diersburg: *Des Markgrafen Ludwig Wilhelm von Baden Feldzüge wider die Türken.* Zweiter Band. Chr. Fr. Müller'sche Buchhandlung, Karlsruhe, 1842.
- Sándor 1991.** Sándor Klára: *A Bolognai Rovásemlék.* JATE, Szeged, 1991.
- Sándor 2014.** Sándor Klára: *A székely írás nyomában.* Typotex Elektronikus Kiadó Kft., Budapest, 2014.
- Sándor 2017.** Sándor Klára: *A székely írás reneszánsza.* Typotex Elektronikus Kiadó Kft., Budapest, 2017.
- Sebestyén 1915.** Sebestyén Gyula: *A magyar rovásírás hiteles emlékei.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1915.
- Stoye 1994.** John Stoye: *Marsigli's Europe 1680–1730. The life and times of Luigi Ferdinando Marsigli, soldier and virtuoso.* Yale University Press, New Haven and London, 1994.
- Stoye 2015.** John Stoye: *Marsigli Európája 1680–1730. Luigi Ferdinando Marsigli, katona és életművész.* Kisari Balla György kiadása, Budapest, 2015.
- Szádeczky 1898.** Szádeczky Lajos: Thököly erdélyi fejedelemsége. Harmadik, negyedik és ötödik közlemény. *Századok* 32. (1898) 5. sz. 420–433, 6. sz. 499–509 és 7. sz. 621–631.

- Szaniszló 1889.** Szaniszló Zsigmond naplói (1682–1711.). Harmadik közelemény. Közli Torma Károly. *Magyar Történelmi Tár*, 3. sorozat, 12. kötet, 1889. 708–727.
- Szinnyei 1893–1896.** Szinnyei József: *Magyar tájszótár*. Hornyánszky Viktor, Budapest, 1893–1896.
- Vékony 1992.** Vékony Gábor: A Bolognai Rováslemlék. *Magyar Könyvszemle* 103. (1992) 3. sz. 288–289.
- Vékony 2004.** Vékony Gábor: *A székely írás emlékei, kapcsolatai, története*. Nap Kiadó, Budapest, 2004.
- Veress 1906.** Veress Endre: A bolognai Marsigli iratok magyar vonatkozásai. *Magyar Könyvszemle*, Új folyam 14. (1906) 2. sz. 109–131, 3. sz. 211–231.
- Veterani 1771.** Federico Veterani [Ambrosio di Urbino, conte di Monte Calvo]: *Memorie del maresciallo conte Federico Veterani dall' anno 1683. sino all' anno 1694 concernenti l'operazioni militari da lui fatte in Ungaria, e provincie adiacenti*. G. F. Jahn, Vienna e Lipsia, 1771.
- Visconti 1699.** Morando Visconti: *Mappa della Transilvania etc.* Hermanstadt [Nagyszeben], 1699.

KÉPEK

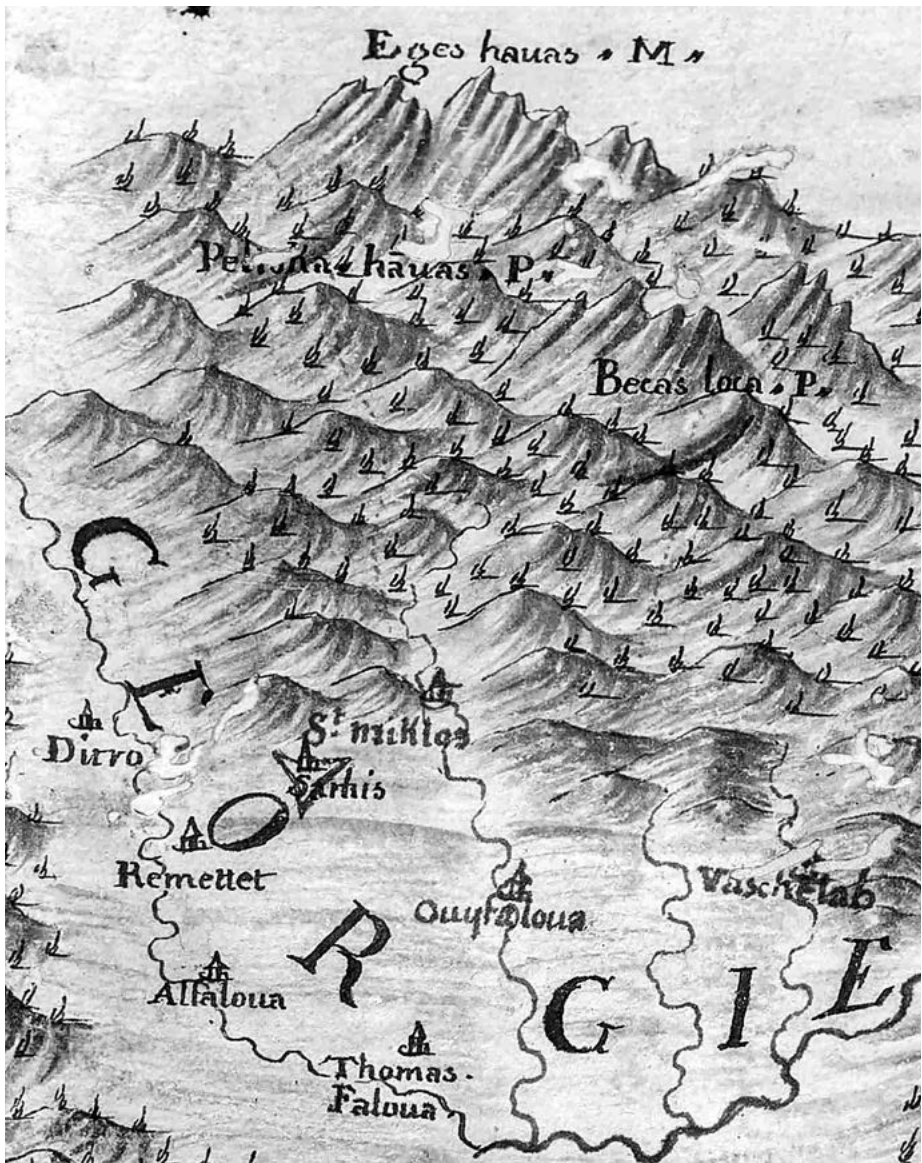
1. kép: Luigi Ferdinando Marsigli (1658–1730) arcképe Fantuzzi által írt életrajzából (1770).

2. kép: Görgény vára Morando Visconti Erdély-térképéről (1699).

quantum non
le. Giorgia, di m
savia ha tanto non

3. kép: A „Giorgin” szó Marsigli kézírásával (Relatione Millitare della Transilvania, BUB FM Ms. 54., 626v.). A Bolognai Egyetem könyvtárának szíves hozzájárulásával.

4. kép: Gyergyó Marsigli kéziratos térképén (Mappa di quella parte di Transilvania visitai doppo l'espulsione del Tekli chiudendo tutti li passi etc., BUB FM Ms. 48., c.

43.) A Bolognai Egyetem könyvtárának szíves hozzájárulásával.

Reflections on the question of the place of collection of the Bologna (Marsigli) runiform inscriptions: the legend of Luigi Ferdinando Marsigli's wintering in Gyergyószárhegy (Lázarea)

ABSTRACT: This paper deals with the legend of Marsigli's wintering in Gyergyószárhegy (Lázarea) in 1690/91, which is considered in the literature as one of the indirect proofs of the local origin of the Bologna runiform inscriptions collected by Marsigli. Actually, Marsigli did stay in Görgény Castle (Gurghiu) from mid-December 1690 to the end of February 1691. The article describes in detail Marsigli's stay in Transylvania in 1690/91 and the events of the war that prompted the Count to retreat to safety in mid-December 1690, after the blocking of the Carpathian passes leading into Transylvania, which began in late October 1690. In this connection, the communication draws attention to the fact that the clash between the troops of Veterani and Thököly at Töröcsvár (Bran) on 2 January 1691, alleged by some publications, did not take place.

The article describes how the legend of Marsigli's wintering in Gyergyószárhegy developed, presents the philological contradictions and lists the philological arguments in favour of Marsigli's wintering in Görgény, and then provides the direct evidence for this.

The article provides a full and correct transcription of the text on verso page 684 of the Bologna runiform inscriptions and confirms the earlier finding in the literature according to which the note on this page is a list of the passes between Gyergyó (Giurgeu) and Moldavia. From the point of view of the origin of the Bologna runiform inscriptions, the relevance of this is that they were written during or after Marsigli's late November – early December 1690 stay in Gyergyó.

Contrary to previous assumptions based on erroneous interpretations of the text of Marsigli's autobiography, the Count did not spend months in Gyergyószárhegy, but at Görgény, nevertheless it is likely that he visited it, based on the contract text on the closure of the border crossings at Gyergyó and his list of mountain passes.

Finally, the paper reviews the passages in Marsigli's printed manuscripts relating to Gyergyó. Among them, it draws attention to the 1698 proposal for the establishment of a new fortress (named on Marsigli's map *Georg Schloss* 'Gyergyóvár') in Gyergyó, and besides Újlak (Ilok) in southern Hungary, and in Transylvania near the passes and the main river valleys, at Arad under the name *Josephstadt*, at Várhely (Sarmizegetusa) under the name *Eleonorastadt* and at Földvár (Feldioara) under the name *Siebenbürgische Leopoldstadt*, which would be named after the emperor, his wife and the heir to the throne.

KEYWORDS: Bologna runiform inscriptions; Görgény (Gurghiu); Gyergyószárhegy (Lăzarea); Gyergyószék (Scaunul Giurgeu); Marsigli / Marsili; Transylvania

